

Collecties Zuid-Afrikahuis in bewerking (1)

De Voorschotkas

Tijdens de verbouwing van het Zuid-Afrikahuis krijgt ook de omvangrijke archievenscollectie een opknapbeurt. Doel is om deze collectie duurzamer te bewaren en beter te ontsluiten. Verslag van een ontdekkingstocht in het eerste bewerkte archief: dat van de Zuid-Afrikaanse Voorschotkas.

De omvangrijke archievenscollectie van het Zuid-Afrikahuis is decennialang opgebouwd en bewaard op de zolders van Keizersgracht 141 in Amsterdam. Voor elke archivaris moet een bezoekje aan de archiefzolder een (ont)spannende ontdekkingstocht zijn geweest, een zoektocht naar specifieke documenten in een stille, stoffige en welhaast meditatieve omgeving onder de eeuwenoude en beschermende nokbalken van het grachtenpand. Deze romantische wijze van archievenraadpleging is niet meer, de archieven zijn en masse op een verhuislift gezet, strak verpakt op pallets door de nietsontziende schimmel-scan van Synergy Health gegaan, en vervolgens ontstoft en omgepakt geplaatst in de klimatologisch verantwoorde stellingkasten van het regionaal archief in Alkmaar. Kortom, de stoffige bruine zolderdozen van weleer zijn nu lange stellingen met zuurvrije, bijna klinisch aandoende blauwe dozen geworden. Minder romantisch helaas, maar wel beter bewaard, en daardoor beter behouden voor de toekomst. Na de grote verhuizing, schoonmaak en ompak-operatie is een eerste archief materieel en orderlijk bewerkt: dat van de Zuid-Afrikaanse Voorschotkas.

De Voorschotkas

De Voorschotkas werd als vereniging opgericht in 1903, en stelde zich ten doel arbeidsmigratie in specifieke sectoren in Zuid-Afrika te ondersteunen en te bevorderen. Wanneer iemand vanuit Nederland naar Zuid-Afrika wilde emigreren in de hoop op een betere toekomst, kon men financiële ondersteuning krijgen door een lening aan te vragen bij de Voorschotkas. Daarnaast breidde de kas zelf al snel haar takenpakket uit door als een bemiddelingsbureau te fungeren, vergelijkbaar met een modern uitzendbureau: de kas inventariseerde in Zuid-Afrika aan wat voor soort arbeid

behoefte was, plaatste advertenties met vacatures in Nederland, en nodigde vervolgens kandidaten uit op gesprek. Men nam echter ook vele open sollicitaties in behandeling. Mocht de sollicitant een betrekking zoeken in een Zuid-Afrikaanse sector waar duidelijk werk te vinden was, dan vroeg de kas de betrekkingzoekende een inschrijfformulier in te vullen, met daarop ook de reden van vertrek evenals het benodigde geldbedrag voor emigratie. Deze aanvragen werden ondersteund met aanbevelingsbrieven van vroegere leraren of werkgevers, die uiteraard bijna zonder uitzondering positief waren over hun voormalige protegé. Dat een dergelijke aanbeveling niet altijd een garantie was voor een brave voorschotnemer, blijkt uit de correspondentie over dienstbodes die naar Zuid-Afrika waren afgereisd in de hoop op een betere toekomst.

Terugbetaling

Dienstbodes betaalden net als andere voorschotnemers hun lening terug in termijnen. Dat ging vaak goed. Een voorbeeld is een dienstbode uit Groningen die tijdens het sollicitatiegesprek al opviel tussen vier andere gegadigden. Hoewel de advertentie in de krant duidelijk aangaf dat men een 'nette dienstbode beneden de 25 jaar' zocht, werd ze met haar 32 jaar toch uitgekozen vanwege haar 'weinig pretenties' en 'opgewekte karakter'. Later zou een werkgever in Zuid-Afrika haar karakteriseren als 'hardworking and honest'. Al deze braafheid is terug te zien aan de omvang van haar dossier: klein, en beperkt tot correspondentie over hoe en waar ze kan afbetalen, zonder veel tussenkomst van bijbetalende borgstellers. Een wat vreemd aandoende opmerking in het dossier is een kort, als karakteriserend bedoeld berichtje dat aangeeft dat de dienstbode eigenlijk een beetje 'wispelturig' is, iemand die 'graag van betrek-

king verandert'. Een foto van haar in het dossier belicht deze uiteenlopende karakterisering misschien wel. De foto toont een statisch, staand portret van een solide vrouw in zwarte jurk met strakke blik. Evenwel, de handtas is vastberaden om de pols gewikkeld, klaar om weg te wezen zodra de foto gemaakt is. Veel voorschotnemers lukte het echter niet om de gehele lening terug te betalen, wat uiteraard voor meer correspondentie zorgde dan in het geval van de Groningse dienstbode. Een voorbeeld is een dienstbode die in 1915 vanuit de Amsterdamse Jordaan naar Zuid-Afrika was vertrokken om als huishoudelijke hulp bij een familie te werken. Een ruime tien jaar later is er echter van deze voorschotnemer geen spoor meer te bekenen. Het enige wat van haar rest, is een prachtige portretfoto geschoten voor vertrek, bij de Amsterdamse portretfograaf Jacques Vetter, die ook een jonge Piet Mondriaan op de plaat had gezet. En nog iets, een simpele naamsverandering: een typische Amsterdamse achternaam was in de loop van de jaren veranderd in een 'mrs.'. Blijkbaar niet ongebruikelijk voor dienstbodes in deze periode.

Verkeerde verwachtingen

Nederlandse emigranten naar Zuid-Afrika waren er in alle soorten en maten, en de medewerkers van de Voorschotkas bespraken ze dan ook uitgebreid in onderlinge correspondentie wanneer nodig. De dienstbodes bleken echter een gespreksonderwerp op zich te zijn. Bij aanmelding waren ze uiteraard allen omschreven als voorbeeldig in hun werk, maar bij aankomst in Zuid-Afrika maakten de medewerkers van de Voorschotkas zich toch ook zorgen. Zo meldde iemand in de jaren '10 van de vorige eeuw teleurgesteld de 'teloorgang' van de Hollandse vrouw in het algemeen, en die van dienstbodes in

Deze drukker trok, omdat er in Zuid-Afrika geen werk was, verder naar Java

Een dienstbode uit Groningen

Een dienstbode uit Amsterdam getrouwd met een Engelsman

het bijzonder. Hij merkte op dat het weinig zin zou hebben nieuwe dienstbodes vanuit Nederland te sturen: eenmaal aangekomen in Zuid-Afrika kwamen ze al snel 'onder invloed van het socialisme', en meenden ze daardoor na een paar maanden al gelijkwaardig te zijn aan hun bazen, met ongehoorde vragen over salarisverhoging tot gevolg. Tot overmaat van ramp trouwden de meesten ook nog met een Engelsman! Deze medewerker zag dus de context in Zuid-Afrika als verklaring voor het gedrag van de 'mondige' dienstbodes.

Andere medewerkers legden in dezelfde periode juist het probleem bij Nederland, of preciezer, bij de Voorschotkas zelf. Deze zou – om in de terminologie van de uitzendwereld te blijven – een verkeerd wervings- en selectiebeleid hanteren, door teveel 'juffrouwen' te werven die een al te rooskleurig beeld hadden van hun toekomstige baan als 'dienstbode' overzee, terwijl men in Zuid-Afrika juist op zoek was naar 'meiden' die gewoon hard konden werken. Of om met de directrice van een huishoudschool in Zuid-Afrika te spreken die een 'dienstbode' voor in het huishouden zocht: 'Geen dametje en geen sukkeltje, die dadelijk in tranen is als haar bed niet precies opgemaakt is als thuis'. Helaas was het een decennium later nog niet veel beter. In de jaren '20 van de vorige eeuw deed de vrouw van de lokale vertegenwoordiger van de kas in Zuid-Afrika er nog een schepje bovenop: die Hollandse vrouwen waren maar

'humeurig'. Evenwel was zij degene die de vinger op de zere plek legde: de dienstbodes kwamen in een totaal vreemd land aan. Aangezien de eerste dagen voor zowel 'mevrouw' als de dienstbode erg moeilijk waren, zouden beiden dus wel wat meer steun kunnen gebruiken. Ze stelde daarom voor om de zaken compleet anders aan te pakken, en om te beginnen 'de koppen bij elkaar te steken' en een kwantitatieve analyse te maken van hoeveel meisjes uit Nederland nou eigenlijk migreerden naar Zuid-Afrika en wat voor soort afbetalingsregelingen ze hadden. Het bestuur van de kas in Amsterdam vond het een prachtig initiatief, maar moest helaas bekennen dat men vaak niet wist waar de dienstbodes in Zuid-Afrika verbleven. Het kaatste daarom de bal terug: of de vrouw van de vertegenwoordiger niet zelf een overzicht zou willen maken van alle lonen en arbeidsvoorwaarden die in de diverse regio's van Zuid-Afrika gebruikelijk waren.

Het is dan ook geen wonder dat de voorschotten niet altijd terugbetaald werden. De uitgebreide correspondentie met applicanten, borgstellers en scheepvaartmaatschappijen maakt duidelijk dat de kas zeer betrokken was bij het emigratietraject van voorschotnemers, en dit geldt ook voor de vertegenwoordigers die uitgebreid over het wel en wee van voorschotnemers berichtten aan het bestuur in Amsterdam. Evenwel blijkt uit de correspondentie dat het lastig kon zijn om het contact te onderhouden, in

een Zuid-Afrika waar men snel van betrekking veranderde.

Veranderende rol

De rol van de Voorschotkas in de arbeidsmigratie naar Zuid-Afrika veranderde in de loop der jaren. Waar men vanaf het begin van de twintigste eeuw tot zo ongeveer de Tweede Wereldoorlog vooral als bemiddelingsbureau fungeerde om de migratie van specifieke beroepsgroepen te ondersteunen, verleende men later vooral een voorschot wanneer de applicant al verzekerd was van werk en woning in Zuid-Afrika. Ook veranderde het type applicant door de tijd heen. Begin twintigste eeuw steunde de kas vooral de emigratie van boerenarbeiders, dienstbodes en onderwijzers, terwijl er na de Tweede Wereldoorlog ook juristen, dokters of kunstenaars afreisden met een voorschot. Verder nam het aantal aanvragen vanuit Zuid-Afrika zelf toe, waarmee een omgekeerde weg bewandeld werd. Vanaf de jaren '70 leken de verleende voorschotten zelfs beperkt te worden tot studenten of onderzoekers uit Zuid-Afrika die tijdelijk naar Nederland wilden. Deze trend was een voorbode voor het einde van de kas, die in de jaren '70 en '80 steeds minder voorschotdossiers genereerde, om als archief tenslotte te eindigen in een reeks financiële jaarverslagen. Vanaf 1993 viel definitief het doek toen de kas formeel werd overgedragen aan het bestuur van ZASM.

Lees verder op pag. 22 >>>

>>> Vervolg van pag. 11
dat Soyisile se wiskundepunte besig is om in die jaarlikse assesserings bô die Wes-Kaap se gemiddelde uit te styg.

Die resultate was sô duidelik dat die onderwysers van Soyisile toe gereeld addisionele sessies begin aanbied op dié Saterdag waarop daar nie kontak-sessies was nie.

Soyisile se groentetuin / Foto: Helena Wasserman

David Fourie, die beskermheer van ATKV-Handevat, sê: “Hierdie projek is vir my die essensie van Ubuntu en ’n inisiatief wat ons oorlede Madiba breed sou laat glimlag het.”

Japie Gouws, die besturende direkteur van die ATKV-groep, het tydens die vergingte waar hy die pryse oorhandig het, opgemerk dat dit soms moeilik was om nie trane in die oë te kry nie.

Dié projek brei nou uit

Die ouers van albei skole het besluit om voort te gaan met die Wiskundeprojek, maar ook om die samewerking uit te brei deur ’n groentetuin aan te lê. Jan van Riebeeck se ouers gebruik nou die sosiale media, soos Facebook, om te berig oor die tuin en om bydraes te vra van bevoorregte mense wat nie direk gekoppel is aan van die deelnemende skole nie.

Vorige winners

Die ATKV-Handevatprojek is reeds in sy sesde bestaansjaar. Jan van Riebeeck en Soyisile Primary School was die vyfde vennootskap (vir 2013) en in Februarie

2015 sal 2014 se winners aangewys word. Die ander winners was:

- Laerskool David Brink en die Môrester Kinderhuis (2009)
- Doka Deo Skool Xanadu en Ennis Thabong Intermediate School (2010)
- Hoërskool Jan van Riebeeck en Weber Gedenk Primêre Skool (2011)
- Hoërskool Stellenberg en die Paarl Vaardigheidskool (2012).

Saam die toekoms in

Aan die begin van die artikel is gesê Apartheid het mense baie deeglik apart gehou. Die ATKV-Handevatprojek bring mense bymekaar. Wayne Smit, een van die leiers van die 2013-wenprojek, het dit sô opgesom: “Die Jan van Riebeeck/Soyisile-vennootskap gaan vir ons oor veel meer as klaskamers oprig, die biblioteek aan die gang hou, boeke aanskaf en somme doen. Dit gaan hoofsaaklik daaroor om kinders bymekaar te bring wat gesamentlik aan die toekoms bou.”

Een van die graad 7-leerlinge, Nina Ferreira, vertel: “Meneer Smit en juffrou Brink sê altyd jy kán ’n verskil maak. Ek het daar besef dat ek waarlik kan.”

>>> Vervolg van pag. 15

Belang archief

De Voorschotkas is in meerdere opzichten een waardevol archief. De eerste indruk is dat van een nogal zakelijk archief, met veel financiële overzichten en kasboeken waarin migranten vooral voorschotnummers zijn. Dit beeld is tijdens de archiefbewerking al snel veranderd in waardering voor de verzameldrift van de archiefvormer. Er zijn niet alleen bestuurs- en beleidsstukken bewaard gebleven. In het archief bevinden zich ook vele studies van specifieke sectoren in Zuid-Afrika, evenals een omvangrijke correspondentie die varieert van ministerieel niveau tot het niveau van een individuele voorschotnemer die een kaartje stuurt.

Het individuele niveau heeft historisch gezien misschien nog wel de meeste waarde. Naast de brieven van applicanten zelf, die vaak uiteenzetten waarom men wil vertrekken naar het buitenland, zijn de bijgevoegde inschrijfformulieren een bron van demografische en sociaal-economische informatie over Nederland in de eerste helft van de twintigste eeuw: leeftijden, opleidingen, kerkgemeenschappen, arbeidsverledens, de

ouders, en sectorspecifieke vaardigheden worden allemaal vermeld. De persoonlijke dossiers bieden daarnaast ook een blik op de situatie in Zuid-Afrika. De gouden bergen die diverse voorschotnemers in het hoofd hadden bij vertrek uit Nederland zijn verdwenen bij aankomst: het blijkt lastiger om werk te vinden dan gedacht. Sommige voorschotnemers fulmineren zelfs openlijk in brieven aan het bestuur van de kas over hun desillusies, en de vertegenwoordigers van de kas in Zuid-Afrika spreken ook regelmatig hun zorgen uit over specifieke voorschotnemers die dakloos dreigen te worden, of zelfs al van de radar verdwenen zijn. Gelukkig zijn er ook genoeg emigranten die na aankomst goed terechtkomen, en gezien hun correspondentie duidelijk een nieuw bestaan aan het opbouwen zijn.

Zodoende biedt het archief van de Voorschotkas ook een inkijkje in de diverse beroepsgroepen van Zuid-Afrika in de eerste helft van de twintigste eeuw. De afgelopen jaren is er veel interesse voor de Nederlandse emigratiegeschiedenis. Projecten zoals Gedeeld Cultureel Erfgoed van de Nederlandse Ministeries van Buitenlandse Zaken en Onderwijs,

Cultuur en Wetenschap zijn onder andere erop gericht om archieven van geëmigreerde Nederlanders overzee in kaart te brengen. Een eerste inventarisatie vanuit dat project in Zuid-Afrika heeft vooralsnog weinig persoonlijk archiefmateriaal opgeleverd. Het archief van de Voorschotkas is daarmee een kleine, maar zeer waardevolle toevoeging aan de geschiedenis van de Nederlandse emigratie in de twintigste eeuw, en biedt daarnaast een interessante blik op de sociaaleconomische situatie van bepaalde beroepsgroepen in het land van aankomst, in dit geval Zuid-Afrika.

Bronnenmateriaal: archief Zuid-Afrikaansche Voorschotkas, raadpleegbaar vanaf heropening Zuid-Afrikahuis te Amsterdam (najaar 2015).

Lisa Cavero (1993) is projectassistent Collectiebewerking Zuid-Afrikahuis bij De Melker & Partners. Ze werkt tevens voor het Regionaal Archief Alkmaar.

Jeltsje Stobbe (1976) is projectmedewerker Collectiebewerking Zuid-Afrikahuis bij De Melker & Partners. Ze is ook verbonden als onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam.